

MÍRIAM DEVESA BENLLOCH

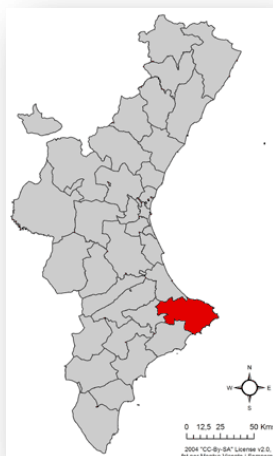
XÀBIA, LA MARINA ALTA

EL MARQUESAT DE DÉNIA: GÈNESI I EVOLUCIÓ DE LA SEUA TITULARITAT

Resum: Història sobre la formació del Marquesat de Dénia. Estudi i recorregut de la seua titularitat i canvi d'estatus, des del seu origen fins a la incorporació a la Corona.

El Marquesat de Dénia comprenia, aproximadament, el territori de la comarca de La Marina Alta (subcomarca de l'ampla Marina). Aquest és un espai ubicat en l'extrem nord-est de la província d'Alacant, territori de transició entre la part central del País Valencià i les seues zones meridionals¹. La superfície del marquesat abraçaria aproximadament uns 660 km², incloent al seu interior diversos nuclis: començant per el seu cap, Dénia, li segueixen Xàbia, Benissa, Gata, Pedreguer, Oliva, Pego, Tormos, Benidoleig, Llosa, Alcalalí, Xaló, Teulada, Benitatxell, Abiar, Benisadeví, Viñals, Matoses, Sagra, Ràfol, Benimelich, Sanet, Negrals, Benicadim, Benihómer, Beniarbeig, Pàmis, Ondara, Verger, Mirarosa, Setla, Miraflor, Albardanera, Beniarmut, Alcúdia, i Benialà, principalment.

¹ CUEVAS CASAÑA, J., *La población valenciana en la Edad Moderna. La Marina Alta en los siglos XVI, XVII, XVIII*. Universidad de Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1991.

Ubicació de la Marina Alta

(Imatge de Montxo Vicente i Sempere, 2004, "CC-BY-SA" License v2.D.)

El Marquesat de Dénia

(Imatge extreta de l'obra de Garcia, E., Sebastián, R., *Análisis histórico del testamento del duque de Lerma, V marqués de Dénia*).

Primerament, analitzarem l'origen del Marquesat de Dénia i la seua evolució i recorregut, pel que fa a la seua titularitat i el seus canvis de categoria des de la seua gènesi fins a la seua incorporació definitiva a la Corona en el segle XIX. Per tant, per començar cal destacar la importància de la reconquesta del Regne de València per part de Jaume I, en el segle XIII, tant el procés de conquesta com la seua posterior distribució i repartició del territori. Així, la conquesta es realitzà en tres campanyes consecutives. En les dues primeres el rei requerí la col·laboració de la noblesa i les milícies urbanes. En canvi, en la tercera campanya (1244 – 1245) el rei no necessità aquest ajut, ja que pactà amb els alcaids musulmans (al – Azraq, entre altres) l'ocupació del sud del regne. Aquest fet marcaria la diferenciació territorial, ja que en la zona septentrional es produí una senyorialització del territori, al compensar el rei la intervenció de les hosts nobiliàries, mentre que en el sud predominà el reialenc.

Segons Roque Chabás², el rei Jaume I donà una gran rellevància a la conservació del territori de Dénia, ja que pretenia que fora una base que servira de defensa dels interessos cristians entre tants llocs moriscos. Prengué diverses mesures que afavoriren el territori i els seus pobladors. Així, concedí cinc

² CHABÁS, R., *Historia de Dénia*, Instituto de Estudios "Juan Gil-Albert", Diputación de Alicante y M.I. Ayuntamiento de Dénia, Alacant, 1985.

privilegis amb els que dona exempcions i gràcies als pobladors d'aquest territori, els declara francs i immunes dels drets de lleuda, peatge, mesura i pes³, disposà que els pobladors es regiren per les costums de la ciutat de València, i que totes les causes civils i criminals es jutjaren segons aquestes costums. A més, confirmà les seues cases lliures de qualsevol càrrega. Pel que fa a la seua governació, Chabás assenyala que aquest territori de reialenc quedà governat pel justícia, tres jurats i un consell segons els furs de València⁴.

Amb el temps, el procés de senyorialització dels territoris de reialenc fou un fenomen creixent i, arribat l'any 1323, el rei Jaume II concedeix al seu fill l'infant Pere, comte de Ribagorça i d'Empúries, les donacions de Dénia i Gandia. Aquest fet s'emmarca dins d'un fenomen d'alienació del patrimoni regi durant el segle XIV, ja fos per necessitats econòmiques o per herència dels membres de la família reial⁵. Entre el regnat de Jaume II i el de Pere IV s'observa un període de grans concessions a la noblesa que afectaren enormement al patrimoni reial i afavoriren el procés de senyorialització. Podem distingir entre diversos cicles, ja que el fenomen creixent no fou lineal i, després de la guerra dels dos Peres, la tendència varià i molts bens retornaren a la Corona. Però, aquesta política de recuperació durà ben poc i es tornà a reprendre, de nou, un procés d'alienació que s'estabilitzà amb Ferran el Catòlic⁶.

Aleshores, és a partir de 1323 quan les terres de reialenc de la vila de Dénia i tot el seu terme general es converteixen en un senyoriu, obeint com a senyor a l'Infant Pere i als seus successors d'ara endavant. Posteriorment, aquest primer senyor féu donació del senyoriu al seu fill, l'Infant Alfons d'Aragó

³ La lleuda gravava l'entrada de mercaderies en un territori. Mentre que el peatge era l'impost que es pagava per transitar per un lloc, sobretot era percebut pel pas d'animals i ramat. Per últim, el dret de cisa es basava en la reducció, feta pel venedor, en el pes o la mesura de determinats productes, el valor del qual estava destinat a l'erari.

⁴ *Ibidem*, pp. 240 – 241.

⁵ FURIÓ, A., "Noblesa i poder senyorial al País Valencià en la Baixa Edat Mitjana", *Les senyories medievals. Una visió sobre les formes de poder feudal*, Revista d'Història Medieval, num. 8, València, 1997, p. 115.

⁶ *Ibidem*, p.116.

i Foix. Aquest era cosí del rei Pere IV el Cerimoniós, el qual li concedí el títol de comtat per al seu senyoriu, el dia de Nadal de 1356. Fins al moment, havia sols una dotzena de títols nobiliaris en tot el Regne de València i és rellevant destacar que el Comtat de Dénia fou el primer comtat de tot el regne. Per tant, l'Infant Alfons es convertí en el primer comte de Dénia, com a compensació per la fidelitat al seu cosí en les guerres de la Unió. A més, rebé el títol de Duc de Gandia per concessió de Martí l'Humà en 1399, convertint-se en un dels senyors més poderosos de la Corona d'Aragó⁷.

El seu primogènit Alfons d'Aragó i Arenós ("Alfons el Jove") va rebre el comtat de Dénia i el ducat de Gandia, una unitat que es fragmentà amb la mort d'aquest sense descendència el 1424. Per aquest motiu, el comtat retornà a la Corona, en regnat d'Alfons V. Aquest, de seguida se n'adonà de la importància de Dénia i el seu terme general i concedí un privilegi declarant aquest territori incorporat a la Corona perpètuament amb vincle indissoluble. Aquest fet conté una transcendència fonamental, ja que posteriorment els habitants d'aquest territori recordaran aquest privilegi i desitjaran pertànyer al patrimoni reial, causant diverses disputes amb els seus senyors, com veurem més endavant.

En aquest sentit, prompte el comtat fou alienat de nou, aquesta vegada per Joan II, el qual concedeix a Diego Gómez de Sandoval i Rojas (de la Casa de Sandoval, de les més antigues i nobles de Castella) el Comtat de Dénia el 1431. La seua lleialtat al rei aragonès li havia provocat la pèrdua del seu patrimoni castellà. De tal manera, Joan II d'Aragó premià la seua fidelitat i li feu concessió de *las villas de Denia y Ayora y del lugar de Jábea*⁸. El 1454, al morir el primer comte de Dénia de la Casa dels Sandoval, la seua herència es repartí equitativament entre els seus fills, però dos d'aquests acabaren fent-se amb la titularitat de comtat, Fernando de Rojas i Diego de Sandoval.

⁷ *Ibídem*, p. 135.

⁸ CHABÁS, R., *Op. Cit.*, p. 278.

La successió es veié envoltada d'un ambient conflictiu ja que els habitants del comtat aspiraven a tornar a incorporar-se al patrimoni reial, apel·lant que en el passat s'establí la seua incorporació perpètua i indissoluble. La disputa adquirí una dimensió considerable i Dénia patí una gran destrucció, ja que els seus habitants no cediren en cap moment, impedit que els successors pogueren prendre total possessió del comtat. Aquesta pretensió no fou exitosa i, finalment, el rei Joan II ordenà que el comtat fora entregat als corresponents successors de la Casa Sandoval. Un dels successors, Diego, visqué en Dénia i concedí un perdó general als veïns per tal d'atraure pacíficament als seus vassalls. Amb la seua mort, quedà com a únic comte el seu germà Fernando de Rojas, el qual casà amb Juana Manrique (besneta d'Enric II). D'aquest matrimoni nasqué Diego Gómez de Rojas i Sandoval, hereu del comtat de Dénia. Cal destacar la seua important participació en la Guerra de Granada, fet que motivà que els Reis Catòlics el compensaren elevant el seu comtat a marquesat el 1487. Així, aquest fou el primer marquès de Dénia.

A aquest li succeí Bernardo de Sandoval i Mendoza, segon marquès de Dénia, majordom major del rei Ferran, del consell de l'emperador i governador de la casa de la reina Joana, entre altres atribucions. Li succeí el seu fill Luis de Sandoval i Rojas, i després el seu net Francisco de Sandoval, el qual casà amb Isabel de Borja, filla del duc de Gandia⁹. Fruit d'aquest matrimoni nasqué el 1552 un fill que heretà totes les vinculacions de la família, el membre més destacat del llinatge dels Gómez de Sandoval. Aquest és el cèlebre valido de Felip III, Francisco Gómez de Sandoval i Rojas, V marquès de Dénia¹⁰. En vida d'aquest, el marquesat gaudí d'una gran prosperitat, gràcies al seu afavoriment. Segons Chabás, el cinqué marquès de Dénia demostrà al seu marquesat accions i afecte més propis d'un pare que d'un senyor. Se'l considera com una

⁹ Destaca un document d'aquest marquès en el que es considera pare dels seus vassalls.

¹⁰ A més, posseïa els títols de duc de Lerma, comte d'Ampúdia, Sumiller de Corps i *Caballerizo mayor* del rei, dels seus consells d'Estat i de Guerra, Capità General de la Cavalleria, *comendador* major de l'orde de Santiago, majordom major del príncep i, en els seus últims moments, sacerdot i cardenal del títol de Sant Sixt.

persona amb habilitats per guanyar-se l'estima del sector eclesiàstic, aficionat a crear i dotar convents, esglésies i hospitals, entre altres. Segons Palau¹¹, perdonava deutes als seus vassalls, féu renovar el castell de Dénia i pagà el cost de quatre galeres per netejar la mar de corsaris. A més, aconseguí l'atorgament de diverses concessions per al seu territori, entre les que destaca la concessió del títol de ciutat a Dénia i el títol de vila a Xàbia, el 1612.

És en aquests moments quan el rei Felip III visitarà el Marquesat de Dénia en diverses ocasions. Abans de les seues bodes en València, l'any 1599, gaudí d'uns dies en el marquesat hostatjant-se al palau del marquès a Dénia. Celebraren festejos i gaudí de les costes de marquesat. Després de les bodes i de celebrar corts en Catalunya, tornà aquell mateix estiu acompanyat de la seua nova esposa i d'un seguici de *grandes* i de senyors que s'instal·laren durant un mes en la residència del marquès celebrant grans festes.

La figura d'aquest marquès, per tant, fou important tant en el marquesat com en el context de la monarquia. Els seus anys de menor fortuna sempre residí en el marquesat, però en els temps de major auge en la cort reial, les seues visites foren puntuals i cada vegada més esporàdiques fins els últims anys de la seua vida, en els que s'establí a Valladolid. És un de tants nobles que destaquen pel seu absentisme en aquesta època. Així, durant la seua absència, les figures del procurador general o del batle, nomenats pel marquès, el representaven. No obstant, és innegable la quantitat de favors que aquest marquès atorgà als territoris del seu marquesat.

Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, V marqués de Dénia. Pintura de Pedro Pablo Rubens, 1603 (Museu del Prado). Sota llicència Creative Commons.

¹¹ PALAU DIEGO, F., "El llobarro". *Anales de Denia y su comarca*, Marina Alta, Pedreguer, 1983.

De fet, la gran crisi del segle XVII tardà en repercutir en el marquesat gràcies a les accions que afavoriren aquests territoris, sent l'expulsió dels moriscos, amb conseqüències nefastes, el fet més negatiu¹².

Seguidament, cal fer referència a la gran transcendència de l'aliança matrimonial que establí Francisco Gómez de Sandoval i Rojas al contraure matrimoni amb Na Catarina de la Cerda, filla dels ducs de Medinaceli. Aquest fet suposà la vinculació del Marquesat de Dénia a la Casa de Medinaceli. Per tant, arribat el 1625, el V marquès de Dénia mor. Però un any abans havia mort el seu primogènit, Cristobal de Sandoval, deixant un fill i dues filles. Fou el seu hereu, Francisco de Sandoval, el VI marquès de Dénia, a més de Duc de Cea i de Lerma. Aquest serví en la guerra del Piemont contra França i després en Flandes, però prompte es féu malalt i morí el 1635. Al no tenir fill masculí, sorgí un conflicte entorn la seua successió, al presentar-se tres pretendents i allargant el conflicte durant set anys. A la fi, es declarà la possessió a favor de Mariana, filla de l'últim marquès, el 1643. Però el Consell de Castella i Aragó decidiren adjudicar tota la vinculació del patrimoni a un dels nets del cinqué marquès, el duc de l'Infantat Rodrigo de Mendoza Sandoval i Rojas. A aquest li succeí Ambrosio de Sandoval i Aragó, el qual mor en 1659 sent encara un xiquet. D'aquesta manera, el marquesat recaigué en la seua germana major, Catarina Antonia Folch de Cardona i Aragó. Aquesta fou la primera titular femení del marquesat. Visqué molts anys i, a finals del segle XVII, li succeí el seu fill Luis Francisco d'Aragó Enríquez Afán de Ribera, duc de Medinaceli, privat de Carles II. Així, el marquesat convergí en el patrimoni de la Casa dels Medinaceli on romangué fins al segle XIX quan es dissol el règim senyorial i s'incorporà a la Corona.

En el context de la Guerra de Successió, Dénia fou la primera ciutat de la Corona d'Aragó en proclamar rei a l'arxiduc Carles i desconèixer a Felip V. Però

¹² GARCIA ALMIÑANA, E., SEBASTIAN VICENT, R., *Análisis histórico del testamento del duque de Lerma, V marquès de Denia*, M.I Ayuntamiento de Dénia, 1983, pp. 197 – 198.

amb la victòria borbònica, el 1707, s'aboliren els furs del Regne de València i el Marquesat de Dénia, dins d'aquest marc, deixà de governar-se per les seues antigues lleis i passà a regir-se per les de Castella.

Sota regnat de Carles III, la Corona insistirà en una política de centralització. El rei diposità la seua confiança en el cap de govern, Floridablanca, des de 1777. Aquest ministre es caracteritzà per haver exclòs a l'aristocràcia del govern. En aquests moments, els ministres instaven a la Corona a recuperar les possessions, rendes i jurisdiccions perdudes davant la noblesa per donació o usurpació¹³. D'altra banda, existia un fort desig de la població d'integrar-se en el patrimoni reial, unes capes altes capaces d'enfrontar-se als senyors en plets i temptatives d'incorporació. Aleshores, en el marc d'aquest context, el Marquesat de Dénia revertí a la Corona el 8 de gener de 1804. Per tant, per provisió del Reial i Suprem Consell d'Hisenda d'aquesta ciutat, el seu terme, port, jurisdicció, drets Dominicals i senyoriu s'incorporen a la Corona, amb totes les demás rendes que en ella haja gaudit l'excel·lentíssim senyor duc de Medinaceli¹⁴.

En aquest sentit, els Medinaceli foren afectats per la política de reversió de senyories a la Corona sota l'absolutisme borbònic. Cal destacar que la incorporació es féu acompanyada de la corresponent indemnització. Aleshores, la Casa Medinaceli, que al segle XVIII havia ocupat el tercer lloc entre les cases senyorials en terres valencianes, ara es veia desposseïda de gran part del seu patrimoni. El seus titulars havien sigut dels majors magnats entre els *grandes*, afegint nombroses cases i bens a la seua vinculació, entre els quals destaca, com hem vist, el Marquesat de Dénia, una estructura complexa i superior que incloïa nuclis amb un gran dinamisme. Aquesta convergència havia portat a tota

¹³ GRAU ESCRIBUELA, A. F., *Domini i propietat a la Marina Alta. Dénia, Xàbia i el Verger, segles XV – XIX*, Ajuntament de Dénia. Institut alacantí de cultura "Juan Gil-Albert", 2001, pp. 39 – 42.

¹⁴ PALAU DIEGO, F., *Op. Cit.*, pp. 122 – 123.

una vinculació de bens i patrimonis sota la denominació de la Casa de Medinaceli.

Amb la definitiva integració del Marquesat de Dénia en el patrimoni reial de la Corona, es complien les expectatives dels seus habitants, que arrossegaven el desig d'eliminar les antigues traves senyorials i divisar un millor futur. Segons Chabás¹⁵, la notícia de la incorporació causa gran satisfacció i acceptació entre els veïns, els quals celebraren festes amb motiu d'aquest fet. Es celebraren diversos actes, entre els quals podem destacar l'acte de fidelitat i homenatge al rei, la consideració de "caducats" els càrrecs que la corporació municipal de Dénia tenia per el marquès i, sobretot, la retirada de l'estàtua i les armes dels marquesos que havien reposat en el castell fins aquest moment.

¹⁵ CHABÁS, R., *Op. Cit.*, p. 449.